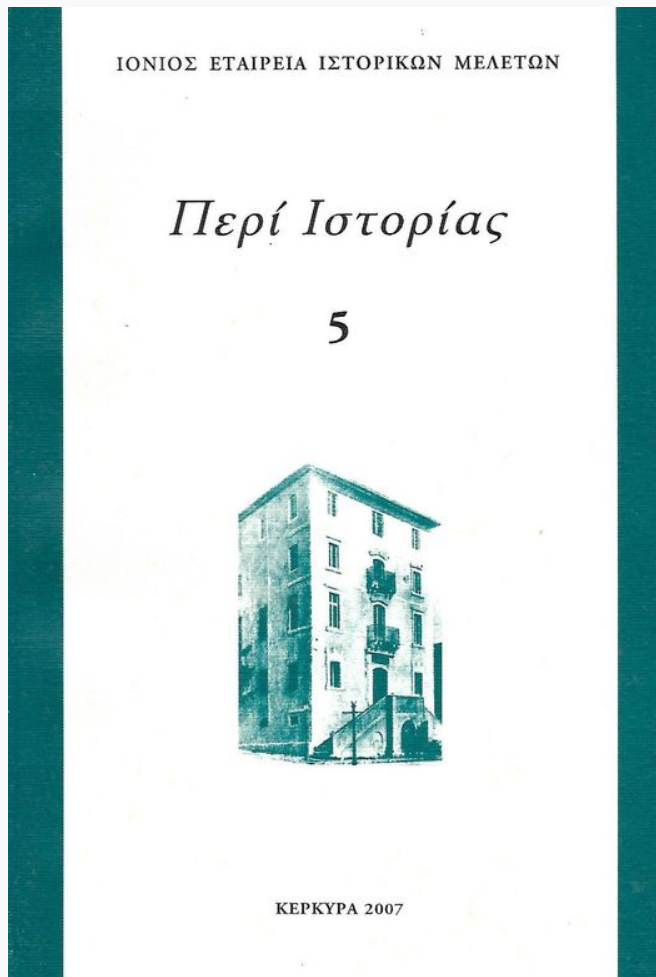

Peri Istorias

Vol 5 (2007)

Θεσμοί αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα

Μαρία Καμονάχου

doi: [10.12681/p.i.24850](https://doi.org/10.12681/p.i.24850)

To cite this article:

Καμονάχου Μ. (2020). Θεσμοί αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα. *Peri Istorias*, 5, 129–139. <https://doi.org/10.12681/p.i.24850>

ΘΕΣΜΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Μαρία Καμονάχου

Μία ματιά να ρίξει κανείς στο αγροτικό τοπίο της Κέρκυρας αφενός, και αφετέρου στην οικονομική και κοινωνική της ιστορία, κυρίως εκείνη του 19ου αιώνα, με την αργόσυρτη πορεία κατάργησης των “φεουδαλικών βαρών” είναι δύσκολο να αντιληφθεί ποια θέση επακριβώς επέιχε ένας εκάστοτε επιχειρούμενος εκσυγχρονισμός και να μετρήσει την αποδοχή αλλά και την απόδοσή του. Και μάλιστα να μετρήσει τη δυναμική των θεσμών που τον εξέφραζαν, τη στιγμή που ο πιο δυνατός Διοικητής της Κέρκυρας, ο πιο εδραιωμένος τοποτηρητής, μέσα σ’ αυτή τη διαδοχή των Διοικήσεων, από τους Βενετούς μέχρι και σήμερα, αποδεικνύεται η ελιά.

Επτάνησος Πολιτεία

Αλλά ας αποφύγουμε μια αξιωματική εισαγωγή αυτού του είδους και ας οδηγηθούμε γρήγορα στις αρχές του 19ου αι., στα 1805, τότε ακριβώς που ο ευγενής κερκυραίος Lorenzo Bedotti, παρουσιάζει στο τμήμα εσωτερικών της Γερουσίας της Επτανήσου Πολιτείας, μιας Πολιτείας που βρίσκεται ακόμη κάτω από τη σκιά της βενετικής Διοίκησης, ένα Σχέδιο Αγροτικής Ανασυγκρότησης της Νήσου (Prospetto di ristaurazione agraria per l’ isola di Corfu).

Ο Bedotti διατυπώνει στις αρχές του αιώνα τις απόψεις του με παρησία. Και αφού πρώτα εκφράσει, άρτι αφιχθείς στη νήσο, τη μεγάλη του έκπληξη για το γενικό λήθαργο “stato di Letargia”, και διατυπώσει τις βασικές αρχές της Αγρονομίας της εποχής, εισάγει την έννοια της γεωργικής εκμετάλλευσης, της ζωικής μονάδας, των εναλλακτικών μεθόδων καλλιέργειας, των τεχνητών λειμώνων και όλα όσα αφορούν τη moderna agricoltura. Αναφέρει τις δράσεις που πρέπει να γίνουν για τον εκσυγχρονισμό της ελαιοκομίας,

της αμπελοργίας-οινοποιίας, της κτηνοτροφίας, τα αποστραγγιστικά-εγχειοβελτιωτικά έργα, την αναγκαιότητα επέκτασης της οίτοκαλλιέργειας κλπ. Τον έχει εντυπωσιάσει το παράδειγμα της Ολλανδίας και της Φλάνδρας αλλά κυρίως οραματίζεται στην Κέρκυρα *masserie all' inglese*. Η Κυβέρνηση επομένως πρέπει άμεσα: 1) να επιδοθεί σε εκστρατεία ενημέρωσης των αγροτών με εγκυκλίους που θα αφορούν την οικιακή οικονομία, την εργονομία αλλά και το εμπόριο 2) να απονεύμει εύσημα, μετάλλια και διπλώματα ευρεσιτεχνίας για υποδειγματικούς ελαιώνες, βελτίωση ελαιοτριβείων, εισαγωγή νέων καλλιεργειών, επέκταση της καλλιέργειας των σιτηρών, δημιουργία τεχνητών αγρών, βελτίωση βοοειδών κλπ. Εκείνες δε οι δράσεις που επείγουν και είναι αδιαπραγμάτευτες είναι:

1ον: η ίδρυση ενός σχολείου πρακτικής γεωργίας (προτείνει γι' αυτό την ανακαίνιση του ερειπιώνα της Αγίας Ιουστίνης)

2ον: Η βελτίωση και επέκταση της επαρχιακής και αγροτικής οδοποιίας.

Υπολογίζει πως χρειάζεται ένα κονδύλι ύψους 50.000 έως 60.000 τάλαντων, τα οποία θα πρέπει να ληφθούν από κάποιο πιστωτικό ίδρυμα, στην περίπτωση μας από το *Santo Monte di Pietà*, με υποθήκη ορισμένους τοπικούς φόρους. Όσον αφορά την οδοποιία υπάρχουν διαθέσιμα και τα εργατικά χέρια: “*i nostri soldati repubblicani* καθώς και οι πρόσφυγες Σουλιώτες που τριγυρνούν άσκοπα στην πόλη μας”.

Αναφέραμε το “Σχέδιο Αγροτικής Ανασυγκρότησης της Νήσου Κέρκυρας” του L. Bedotti, για να γίνει αμέσως σαφές πως ήδη στις αρχές του 19ου αι. εντοπίζεται, ίσως για μια ακόμη φορά, το πρόβλημα του αγροτικού τομέα και συνοψίζονται οι κυριότερες κατευθύνσεις για τη βελτίωσή του. Ωστόσο δεν επιχειρείται κανένα ολοκληρωμένο σχέδιο παρέμβασης. Σποραδικές δράσεις, όπως η απόφαση μετάκλησης κάποιων πρακτικών γεωργών από την Ιταλία, η οποία δεν γνωρίζουμε αν υλοποιήθηκε, αλλά και η επίδειξη κάποιων μοντέλων έκθλιψης ελαιοκάρπου που τοποθετήθηκαν στο γραφείο του Προέδρου της Γερουσίας δεν συνιστούν παρά περιστατικά που τονίζουν περισσότερο τη “μελαγχολία” του ήδη “μελαγχολικού” αγροτικού μας τοπίου.

Γάλλοι Αυτοκρατορικοί

Έτσι τα προβλήματα του αγροτικού τομέα κληροδοτήθηκαν χωρίς κανένα θεσμικό νεωτερισμό ή αξιοσημείωτη δράση στη Διοίκηση των Αυτοκρατορικών Γάλλων, όπου η απόπειρα εκσυγχρονισμού εντάσσεται μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της Ιονικής Ακαδημίας και λίγο αργότερα της Γεωργικής Εταιρείας, σύμφωνα και με την ευρωπαϊκή πρακτική. Σκοπός τους, όπως και όλων

γενικά των γεωργικών εταιριών της εποχής, η διάδοση πληροφοριών σχετικών με τις αγροτικές καινοτομίες αλλά και η υποστήριξή τους. Έτσι έχουμε τα πρώτα θεσμικά αλλά όχι κρατικά όργανα. Γύρω και μέσα στα όργανα αυτά δρουν οι επιφανείς ιδιώτες γαιοκτήμονες, η πλειοψηφία των οποίων ήδη κατέχει και θέσεις στη Διοίκηση. Οι Σύλλογοι αυτοί δραστηριοποιούνται στον τομέα της ενημέρωσης (διάφορες στατιστικές, “ειδοποιήσεις” ή γνωστοποιήσεις προς τους καλλιεργητές, ομιλίες, κλπ.). Ιδρύεται επιτέλους ο Βοτανικός Κήπος στην Αγία Ιουστίνη και εισάγεται ένας καινούριος όρος: “γεωργόφιλος”. Ο εκσυγχρονισμός εν τέλει επιχειρείται σε διάφορα επίπεδα:

1. στον περιορισμό της ελαιοκομίας (με υπέρμαχο τον βαρόνο Θεοτόκη) και τον εκσυγχρονισμό των ελαιοτριβείων.

2. την επέκταση της σιτοκαλλιέργειας (που βοήθησε σ’ αυτό και η διεθνής οικονομική συγκυρία) και βιομηχανικών φυτών με ό,τι αυτό σήμαινε: εκχέρσωση πεδινών εκτάσεων (όπως της κοιλάδας Μεσσογής και της περιοχής Τυφλοπόταμου), αποστραγγιστικά και εγγειοβελτιωτικά έργα σε ελώδεις και άλλες εκτάσεις, αύξηση αροτήρων βοών, διανομή σπόρων.

3. την αμπελουργία με ιδιαίτερη έμφαση στην οινοποιία

4. την εισαγωγή νέων καλλιεργειών. Η νέα πρωτοποριακή καλλιέργεια, όπως γνωρίζουμε όλοι, είναι η καλλιέργεια των γεωμήλων. Είναι αλήθεια πως καταβλήθηκαν πολλές προσπάθειες για να ξεπεραστεί ο δισταγμός του αγροτικού κόσμου για την καλλιέργεια αυτή, που για ένα διάστημα έγινε υποδειγματικά στον Βοτανικό κήπο. Η πατάτα χαρακτηρίστηκε σαν “γήινο μάνα”, “ρίζα πάρα πολύ πολύτιμη σε μία χώρα που ήδη έχει έλλειψη σταριού”, και αφού οι γιατροί γνωμάτευσαν ότι δεν είναι επιβλαβής για την υγεία και δημοσιεύθηκαν οδηγίες για τη σπορά της, ο αγροτικός κόσμος άρχισε σιγά-σιγά να αποδέχεται αυτόν το νεοφανή βολβό.

Συμπερασματικά για την περίοδο αυτή μπορούμε να πούμε ότι: μορφοποιήθηκε με αρκετά δυναμικό τρόπο το ζητούμενο του εκσυγχρονισμού. Έγιναν δράσεις σε διάφορους τομείς και εισήχθησαν καινούριοι θεσμοί που θα τον στήριζαν θεωρητικά και επιστημονικά. Σημειώνουμε όμως πως, παρότι έγιναν σχετικές σκέψεις και συζητήσεις, δεν εθίγη το γαιοκτητικό σύστημα.

Ιόνιο Κράτος

Αλλαγή πολιτικού τοπίου. Κάμπελ, Μαίτλαντ, Άνταμ. Στην τελευταία αυτή Αρμυοσειά εντοπίζονται δυναμικές προσπάθειες για την ανάπτυξη της οδοποιίας, αρχίζουν οι ετήσιες “στατιστικές πληθυσμού, γεωργίας και κτηνοτροφίας”, γίνεται απόπειρα κατάργησης των φέουδων, επεκτείνεται η σηρο-

τροφία (για χρόνια ήταν γνωστά τα μεταξοσκωληκοτροφεία του Άνταμ στην Κασιώπη και τη Γαρίτσα). Όσον αφορά τα θεσμικά όργανα αναφέρουμε και την ίδρυση του *Comitato Agrario*, το 1820, του οποίου όμως οι δραστηριότητες περιορίστηκαν, κυρίως, σ' έναν ιδιότυπο “προστατευτισμό” των τιμαριωτικών ελαιόδένδρων.

Θεσμοί

Και μια και αναφερόμαστε σε θεσμούς παρενθετικά εδώ να σημειώσουμε πως η ίδρυση Υπουργείων με αντικείμενο την γεωργία είναι φαινόμενο του ύστερου 19ου αι. Τα καινούργια προβλήματα που έθεσε στη γεωργία η βιομηχανική εποχή, παρότι έγιναν προσπάθειες να αντιμετωπιστούν θεσμικά με διάφορους τρόπους, δεν οδήγησαν σύντομα στη δημιουργία ενός ανώτερου θεσμικού οργάνου. Από την εποχής της Επτανήσου Πολιτείας ο τομέας αυτός ανήκε στο *Interno* και με εκτελεστική αρχή και τότε και επί γαλλικής Διοίκησης και επί αγγλικής Προστασίας μέσω του Επαρχείου με το “*Archéion*”, όπως ονομάζεται αργότερα, “της Γεωργίας, Δημοσίας Παιδείσεως και παντός είδους εγχωρίου Βιομηχανίας”. Να σημειώσουμε πως το Ελληνικό κράτος απέκτησε εν τέλει αυτόνομο Υπουργείο Γεωργίας και Δημοσίων Κτημάτων το 1917.

Ο όποιος εκσυγχρονισμός, “εμφύχως”, επιχειρήθηκε θεσμικά κατά τη διάρκεια του Ιονίου Κράτους, πρέπει κυρίως να αναζητηθεί μετά το 1835 (Αρμοστεία Ντάγκλας) και με πιο συνεπή, συνεχή και έντονο χαρακτήρα μετά το 1843 (Αρμοστεία Σήτωνος).

Οι λόγοι που επικαλέστηκε ο Ντάγκλας στην εξαγγελία του στις 7 Οκτ. 1835 είναι οι εξής: α) η κατάσταση της γεωργίας συλλήβδην, που δεν ανταποκρίνεται ούτε στη γονιμότητα του εδάφους ούτε στις ανάγκες του πληθυσμού ούτε στη νοημοσύνη των καλλιεργητών και β) η διαρκής εξάρτηση του κράτους από το εξωτερικό σε τέτοιο βαθμό, ώστε μερικές του εμπορικές δραστηριότητες να λαμβάνουν μονοπωλιακό χαρακτήρα. Έτσι συστήνεται στο Ιόνιο Κράτος η Γενική Αγροτική Εταιρία με εκτελεστικό της όργανο την Κεντρική Επιτροπή (*Comitato Centrale*). Ανά νήσο υπάρχουν οι Τοπικές Αγροτικές Εταιρίες με τις Τοπικές Αγροτικές Επιτροπές αντίστοιχα. Μέλη τους είναι *ex officio* τα μέλη της Νομοθετικής Συνέλευσης και όποιος κτηματίας ή γεωργόφιλος το επιθυμεί. Πρόεδρος των Τοπικών Αγροτικών Επιτροπών είναι ο άγγλος Τοποτηρητής, αντιπρόεδρος ο Έπαρχος και πλαισιώνονται από έξι ακόμη μέλη που έχουν γνώσεις γεωργίας.

Σύμφωνα με το γράμμα του Νόμου η σύσταση της Εταιρίας προσβλέπει

στο: “α) να εντείνει την καλήν καλλιέργειαν των σίτων, β) να ξηράνη και να καταστήση γεωργησίμους τας κοιλάδας, γ) να αυξήσει την ποσότητα των θρεμμάτων, δ) να πολλαπλασιάσει τα υγιεινότερα και θρεπτικότερα χόρτα και ρίζας, ε) να πολλαπλασιάσει τας συκαμινέας, στ) να καταστήσει κοινόν εις την οικιακήν οικονομίαν τον τρόπον του περιποιείν τους σκώληκας και του εργάζεσθαι την μετάξην, ζ) να εντείνει την καλλιέργειαν των μελισσών, η) να καλλιερεύσει τα προϊόντα του ελαίου και του οίνου, θ) να καταστήσει γνωστά και δεκτά εις τας αγροικάς εργασίας εκείνα τα εργαλεία και σκεύη άγνωστα την σήμερον, τα οποία δια την απλότητα και οικονομίαν των δύνανται επωφελώς να εφαρμοσθούν εις τας περιστάσεις και τας χρείας του τόπου”.

Και πράγματι στα Πρακτικά της Τοπικής Αγροτικής Εταιρίας και Επιτροπής (τα οποία καλύπτουν το διάστημα από το 1836 μέχρι το 1865) γίνεται αναφορά και λαμβάνεται μέριμνα για όλους αυτούς τους τομείς.

Εγγειοβελτιωτικά - αποστραγγιστικά. έργα - επέκταση/ εμπέδωση καλλιεργείων - εισαγωγή νέων

Διάνοιξη νέων αλλά και εκχωμάτωση παλαιών καναλιών για να καταστούν τα εδάφη αρόσιμα και καλλιεργήσιμα επιχειρείται στο Λιβάδι του Ρόπα, στους Χελάνες, στη Λίμνη της Καλής, στη Γαιδάρανα, στη Λίμνη του Σκριπερού και στη λίμνη Κορισσίων. Ως εκ τούτου επεκτείνεται η σιτοκαλλιέργεια αλλά και η καλλιέργεια βιομηχανικών και κτηνοτροφικών φυτών. Ωστόσο τα έργα αυτά χρειάζονται ετήσια συντήρηση που η έλλειψη πόρων καθώς και το σύστημα των αγγαρειών τα άφηγε εν πολλοίς ημιτελή. Εμπεδώνεται ακόμη περισσότερο η σηροτροφία (συστήθηκαν μάλιστα και μεταξουργικές εταιρίες) και η καλλιέργεια των γεωμήλων. Διανέμονται σπόροι. Συγχρόνως εισάγεται και “ενθαρρύνεται” η καλλιέργεια λουλακιού και φαίνεται πως έγινε και πειραματική καλλιέργεια σακχαροκαλάμου. Γίνεται προσπάθεια βελτίωσης στην ελαιοκομία και αμπελοργία.

Γεωργικά εργαλεία

Ενώ στην Ευρώπη η Βιομηχανική Επανάσταση επεκτείνει τις εφαρμογές της και στη γεωργία, στο Ιόνιο αλλά και στο νέο ελληνικό κράτος φθάνει μόνον ο απόηχος αυτών των επιτευγμάτων. Οι γεωργοί παραμένουν προσηλωμένοι στα παραδοσιακά πρότυπα και τα σπουδαιότερα εργαλεία τους παραμένουν αναλλοίωτα. Χρησιμοποιείται το ησιόδειο άροτρο και οι αροτήρες

βόες ποτέ δεν ξεπερνούν τους χίλιους. Γι' αυτό βλέπομε τις αγροτικές εταιρίες να στρέφονται στην σχεδίαση και εισαγωγή βραχιονικών και ελαφρών εργαλείων και στη διανομή τους σε τιμές κόστους στους καλλιεργητές. Οι μύλοι μένουν σχεδόν αναλλοίωτοι, και μάλλον μειώνονται και εξαφανίζονται με την πρόοδο του αιώνα από την ύπαιθρο. Δόθηκε όμως ιδιαίτερη έμφαση στην ανανέωση των ελαιολιτριβείων. Τελικά όμως μόνο προς το τέλος της αγγλικής προστασίας άρχισε να διαδίδεται το βελτιωμένο *alla genovese*. Ως προς τη γεωργική τεχνολογία, εκτός από τα ελαιολιτριβεία, δεν έχουμε να πούμε και πολλά. Η πιθανή βελτίωση στην έκθλιψη των στέμφυλων, ένα εκκοκκιστήριο αραβοσίτου που έφερε η γεωργική επιτροπή και το εγκατέστησε σαν υπόδειγμα στο σπίτι του Προέδρου της Μ. Κομιώτη διάφορα *machinetti* και *mulinelli* που εισήχθησαν για την επεξεργασία της μετάξης, δεν συνιστούν σπουδαία σημεία της κερκυραϊκής γεωργικής τεχνολογίας. Χρειάζεται παράλληλα προσπάθεια στον τομέα της εκπαίδευσης και της ενημέρωσης.

Γεωργική εκπαίδευση

Κι ενώ στη Φιλολογική και Φιλοσοφική Σχολή της Ιονίου Ακαδημίας διδάσκεται η Βοτανική και η Φυσική ιστορία, στο Λύκειο και το Γυμνάσιο (στο οποίο επιπλέον διδάσκονταν και οι γεωργικές τέχνες) η Αγρονομία. Κι ενώ ο Γκίλφορντ δείχνει ενδιαφέρον για το Βοτανικό κήπο, ο οποίος αναδιοργανώθηκε και αργότερα μεταφέρθηκε στον Άγιο Παντελεήμονα, καθαρά γεωργική θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση δεν υπάρχει μέχρι το 1845 που ιδρύεται και λειτουργεί το Γεωργικό και Βιομηχανικό Σχολείο Καστελλάνων Μέσης (που ονομάζεται και *Stabilimento Agrario*, *Scuola di Agricoltura*, ή *Scuola di Podere Modello*). Την ίδια εποχή φαίνεται να λειτουργεί και *Scuola Modello* στον Αγρό καθώς και ένα "επιστασιακό" σχολείο. Η αγρονομία είναι πιθανόν να διδασκόταν και σε μερικά αλληλοδιδασκτικά σχολεία της υπαίθρου χωρίς όμως να συνεπικουρείται πάντα και από ένα πρακτικό γεωργικό εγχειρίδιο. Η πορεία των σχολείων αυτών, ωστόσο, δεν ήταν ευδόκιμη για διάφορους λόγους και οι μαθητές τους δεν φαίνεται να διέπρεψαν στα γεωργικά. Στον εκδοτικό και ενημερωτικό τομέα υπάρχουν διάφορα φυλλάδια. Επίσης στην Επίσημη Εφημερίδα του Ιονίου Κράτους υπάρχουν σποραδικά δημοσιεύματα σχετικά με τις γεωργικές προόδους σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, αλλά και δημοσιεύματα που αφορούν στην εμπέδωση διάφορων καλλιεργειών. Επίσης στο βραχύβιο *Album Ionio* θα βρει κανείς και άρθρα σχετικά με την *Economia Rurale* π.χ. *ingrassamento delle terre* κλπ. Υπάρχουν όμως πολλές γνωστοποιήσεις, δηλοποιήσεις και εγχώριοι κανονισμοί.

Θεσμοθετούνται βραβεία και διοργανώνονται εκθέσεις προϊόντων στην “αγροικία” υπό την αιγίδα του Αρμοστή και υπάρχουν αγρότες που συμμετέχουν με προϊόντα τους στην ετήσια έκθεση του Λονδίνου.

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη αν δεν αναφερόμασταν και στην επέκταση και βελτίωση του επαρχιακού-αγροτικού δικτύου που πραγματοποιείται την ίδια περίπου περίοδο και που αποδείχθηκε χρήσιμη όχι μόνο για την κυκλοφορία προσώπων και αγαθών αλλά και για την εξασφάλιση εργασίας τους θερινούς μήνες για τον αγροτικό πληθυσμό. Ωστόσο δεν αρκούσε για να βάζει τέλος στην αθρόα έξοδό τους, τους θερινούς μήνες στην Πελοπόννησο. (βλ. γεωργικά διαβατήρια). Και βεβαίως δεν μπορούμε να διαφύγουμε από τη Νομοθεσία και τη σύνταξη των Κωδίκων και το μεγάλο και αργόσυρτο κεφάλαιο της κατάργησης των “βαρών” των κτημάτων.

Ζητούμενα με το τέλος της προστασίας

1. Αγροτική πίστη και αγροτική τράπεζα: είναι μεγάλο το κεφάλαιο της αγροτικής πίστης στην Κέρκυρα. Η επιβάρυνση της ιδιοκτησίας με τα διηνεκή βάρη αλλά και η κατάτμηση και διασπορά των τεμαχίων της καθώς και η έλλειψη κτηματολογίου δυσχέραναν την κτηματική πίστη και διευκόλυναν το έργο των τοκογλύφων. Το αίτημα όμως για ίδρυση αγροτικής τράπεζας, παρότι τίθεται έντονα, θα παραμείνει ανεκπλήρωτο μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι.

2. Αγροτική ασφάλεια. Λόγω του κατακερματισμού της ιδιοκτησίας ήταν αδύνατο να καθιερωθεί ένα σύστημα περίφραξης. Τη μόνη περίφραξη αποτελούσαν οι πολυπληθείς εγχώριοι κανονισμοί που καθόριζαν τα τοπικά και χρονικά όρια της ποιμνιοβοσκής χωρίς όμως αποτέλεσμα. Το σώμα των επιστατών της εξοχής που ιδρύθηκε το 1843 ήταν ανεπαρκές. Και δεδομένου ότι το Σώμα της Αγροφυλακής παρέμεινε μέχρι το 1929 τοπικό-νομαρχιακό ή δημοτικό, γίνεται εύκολα αντιληπτό το επίπεδο της αγροτικής ασφάλειας.

Ελληνικό Κράτος

Έτσι μετά την Ένωση και με την συνεχή υποτίμηση του ελαιολάδου (τώρα ακόμα και η πόλη της Κέρκυρα φωτίζεται με γκάζι) παρατηρείται εγκατάλειψη της ελαιοκομίας προς χάριν της αμπελοργίας (ιδιαίτερα μετά το έτος 1870 και μέχρι το 1896 οπότε οι αμπελώνες έφθασαν τα 40.000 στρέμματα). Οι καλλιέργειες, όμως, των σιτηρών -βιομηχανικών- κτηνοτροφικών φυτών εξακολουθούν να είναι μικρής έκτασης. Ενώσεις γεωργών, πλην των

πατροπαράδοτων, όπως των Νυμφών για την υδρονομή, δεν υφίστανται. Πρέπει να φθάσουμε στο 1885 για να συσταθεί η “Γεωργική Εταιρία Πρόοδος” και στο 1893 ο “Γεωργικός Σύλλογος Κέρκυρας”. Το 1898 ιδρύεται στο Βίδο γεωργικός Σταθμός, και στις αρχές του 20ου αι. δημιουργούνται οι πρώτοι γεωργικοί σύνδεσμοί που σύντομα μετετράπησαν σε συνεταιρισμούς. Μέχρι το κλείσιμο του αιώνα δεν καταγράφεται ούτε ένα σιδηρούν άροτρο και η κτηνοτροφία παραμένει ημινομαδική. Τα ελαιοτριβεία είναι περίπου χίλια, όπως πάντα, αλλά αρκετά απ’ αυτά είναι μηχανοκίνητα και διαθέτουν περί τα 900 σιδερένια πιεστήρια, Από τους 110 περίπου μύλους μόνο 12 είναι μηχανοκίνητοι, αν εξαιρέσουμε τους 4 μεγάλους ατμόμυλους. Το αίτημα περί απαλλαγής των ακινήτων από τα διηλεκτή βάρη φαίνεται να τελματώνει. Αλλάζει μόνον ο Νόμος “περί εκτιμήσεως του ελαιοκάρπου”. Η φορολογία του ελαιολάδου δεν αλλάζει από το 1835 ως το 1909. Όσο για την οδοποιία επί υπουργίας και πρωθυπουργίας Γ. Θεοτόκη αρκετά χιλιόμετρα οδών παραδόθηκαν, όμως, και μέχρι σχεδόν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η μεταφορά των γεωργικών προϊόντων γίνεται ακόμη “δια φορτηγών ζώων” και “φορτηγών ιπποκινήτων αμαξών”.

Για να έχουμε ένα κάποιο μέτρο για την περίοδο αυτή θα αναφερθούμε στην πρόταση νόμου που υπέβαλε στη Βουλή το 1885 ο βουλευτής της Κέρκυρας Π. Κωνσταντάς, “περί ιδρύσεως εν Κερκύρα Κτηματικής και Βιομηχανικής Αγροτικής Τραπέζης”. Επιδιώξη του αλλά και γενικό αίτημα είναι να επιλυθούν τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα του νησιού με χρηματοδότηση ευρείας βάσης της γεωργίας και της βιομηχανίας. Η Τράπεζα αυτή θα διέθετε κεφάλαια: 1) “δια την εκχέρσωσιν, φύτευσιν και αποξηρανσιν αγροτικών και ελωδών κτημάτων”, 2) “προς βελτίωσιν των ελαιοδένδρων κλπ.”, 3) “προς ίδρυσιν κτηνοτροφείων και βελτίωσιν των προϊόντων της αμπέλου, της ελαίας εν γένει, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας δια τεχνητής επεξεργασίας”, 4) “προς ανάπτυξιν και περαιτέρω βελτίωσιν της χειροτεχνίας κλπ”.

Είναι περιττό, νομίζω, να σημειώσουμε πως το 1885 οι στόχοι που θέτει ο Κωνσταντάς για την “εμφύχωση” της γεωργίας είναι, δυστυχώς, περίπου ίδιοι με εκείνους που έθεσε ο L. Bedotti το 1805.

ΕΠΙΜΥΘΙΟ: Η συχνότητα του όρου “εμφύχωσης” τον 19ο αι. στις ομιλίες των Αρμοστών, στους τίτλων των διαφόρων Εταιριών ή Επιτροπών ή Συλλόγων, όποιες υποστηρικτικές δομές και δράσεις και να σήμαινε και όποιου όρου μετάφραση κι αν ήταν, όσον αφορά τις διάφορες όψεις του εκάστοτε επιχειρούμενου αγροτικού εκσυγχρονισμού, δεν θα παύσει να αποτε-

λεί, τουλάχιστον για τη δική μου έρευνα, ένα κάποιο αρνητικό μέτρο για την υπάρχουσα ατομία, αδυναμία και εγκατάλειψη. Αποτελεί εν ολίγοις το εύφημο μέτρο καταπολέμησης της συνήθειας.